
LAIŠKAS REDAKTORIUI

Apie pagonybės alkį

Gintaras Beresnevičius

„Kosminis pagonybės pojūtis turbūt gyvas kiekvieno lietuvių širdyje,“ – Jūditė Vaičiūnaitė liepos mėn. „Metuose“ sako tai kaip savaime aiškų dalyką, vieną iš Lietuvos atsparos stulpų.

Nė kiek neprašauta. Per Jonines (Rasas), Vėlines (ypač), Kūčias – Tris Karalius, Užgavėnes, Verbas, Velykas – dar ir Žolinę etnografijos srautas, net žiniasklaida įsisuka į jį, ieško kas pakalbėtų, parašytų, raportuoja apie Ritos Dapkutės ar net diskotekų pastangas moderniai įgyvendinti priesaką „šventes švesk“. Taip energingai, kad Lietuva yra tarsi didelis skansenas, vienos didelės Rumšiškės.

Šventės dabar labai sinkretiškos, krikščioniški motyvai stelbiami *pagoniškos* ideologijos ir motyvacijos, nors tos pagonybės ar senojo tikėjimo čia tikrai ne kažin kiek. Tai gryna etnografija, XIX a. provincijos valstietišku švenčių pakėlimas į valstybinį lygį, kai kaimo šventinė ideologija tampa valstybine. Arba: etnografija tampa ideologija.

Galbūt kiek perlenkiu lazda, bet pagonybės restauracija vyksta. Atstant valstybę, ketvirto dešimtmečio ideologiją, gražinant katalikybės rangą, atkurta ir pagoniška kaimo šventinė struktūra, Lietuvos religinę situaciją nukėlusį atgal gerais keliais šimtais metų. Etnografija pateikiama kaip pagonybė, pagonybė kaip etnografija. Tiesa, valstietiškos kultūros restauracija atnešė ir pagonišką lygmenį, iškeltą iš gerokos gelmės. Bet pagonybė tai galima vadinti su didelėmis išlygomis. Jei tai valstietiška papročių taša, etnografija – ją taip ir reikėtų vadinti. Jei tai sąmoningas ar pusiau sąmoningas pagonybės gaivinimas – kalba kita. Patys papročiai savaime nieko nereiškia, jie turi būti įprasminami. Paprotys dažniausiai yra estetiškas, folklorinis ansamblis yra gražus ir dainuoja gražiai. Daugelis tų ansamblių savo mentalitetą nuspalvinę „pagoniškai“, tačiau niekas nedraudžia klausytis „liaudies dainų“ kaip paprasčiausio gražaus giedojimo.

Jei tai pagonybės restauracija, ji nepavyks, išseks, nusibos. Jei tai pagonybės kaip subjekto *restauravimasis*, *at-si-kūrimas*, jei tai procesas, jo niekas nesustabdys. Religijotyra, visiškai mokslinė religijų tyrimo disciplina, statistiškai ir struktūriškai parodo, kad religijų pasaulyje vykstantys procesai turi savo dėsnius. Seniai užbaigta ir įveikta religija po kelių šimtų metų ar tūkstantmečių gali išsiveržti į paviršių. Tų pavyzdžių ne taip jau maža, dažniausiai jie remiasi valstietiško religingumo apraiškomis, bet šiuolaikinėje visuomenėje juos papildė Deivės substrato proveržis, pasireiškiantis politeistinių tendencijų stiprėjimu, mokymų apie reinkarnaciją populiarėjimu, maža to, feminizmu, ekologinės ideologijos sąjūdžiais, astrologijos suklestėjimu, gilinimusi į sąmonę ir pasąmonę mokslo ir paramokslo pasaulyje. Šie „deiviški“ reiškiniai apskritai apibūdina moderniąją epochą, bet tai ir archajiško neolitinio religingumo bruožai – spėjama, kad spėjamoje Deivės epochoje vyravo matricentrinis pradas, gamtos religinis išgyvenimas, tikėjimas nuolatinio atgimimu.

Jei lietuviško sinkretizmo proveržiai yra šio proceso detalė, jie tik stiprės, jei jie sugalvoti, turėtų mirti.

XIX a. kaimo kultūra XX a. pirmoje pusėje, pereinant prie miestų Lietuvos, buvo, viena vertus, jos pagrindas, antra vertus, poetai žavėjosi „elepstriku ir meksfaltu“, Balys Buračas į Kauno laikraščius siųsdavo korespondenciją apie Užgavėnių šventimą, laikraščiai jas publikavo iš dalies kaip tautinių tradicijų raišką, bet daugiau kaip „provincijos įdomybes“. Nepanašu, kad į valstybinę mentalitetą buvo įtrauktas „pagonybės“ dėmuo – o kas buvo, tai daugiau Kazio Šimonio stiliaus „senovės tikyba“. Tautininkų ideologija didele dalimi rėmėsi idealizuota, išblizginta etnografija, senoji mitologinė religinė tradicija buvo minima, „vaidilutės“, „Romovės“, „Perkūnai“ buvo dažnai linksniuojami, bet veikiau kaip romantinės mitologizuotos *istorijos* detalės. Romantinė istorija su Romovėm, Mildom, kriviais krivaičiais, Prokorimais Lietuvos Bažnyčiai netrūkdė, matyt, tai buvo suvokiama kaip valstybinės ideologijos sudedamosios dalys. Maironis rašė apie Jūratę ir Kastytį, Šmulktys-Paparonis ankstyvą pokarį parašė lietuvių mitologinį epą – tai buvo inkrustacijos, žaidimai tradicija. Lygiai kaip koks renesanso kardinolas Romoje galėjo savo eilėse minėti Apoloną ar Artemidę – tai teliudijo jo antikinį išsilavinimą, o ne tai, kad jis slapta aukoja Jupiteriui.

Po okupacijos padėtis radikaliai pakito, nors iš dalies – net ir nepalankiausiomis sąlygomis – toliau gyvavo prieškario ideologija, tiesa, daugiau pogrindyje ar privačiai.

Esminis pasikeitimas buvo visuomenės sekuliarizacija. Sovietinis vulgarusis ateizmas nedarė didelės tiesioginės įtakos sąmonei, bet daugybė sovietinių realiųjų nukirto visuomenės ir Bažnyčios saitus. Atsirado karta, auganti be Bažnyčios, o tikintieji iš esmės buvo suvaryti į getą.

Tuo metu visi Lietuvoje švėsdavo Kūčias, Kalėdas, Velykas – privačiai, bet paslapties iš to nedarė. Valdžia suvokė, kad margučiai ar silkė netrukdo, kaip netrukde ir „dainų ir šokių“ ansambliai. Karta, išaugusi sekuliarioje aplinkoje, kaip ir nauja kompartijos karta, ėmė susivokti, jog margučiai ir silkė sau, o Bažnyčia sau. Kadangi silkę ir margučius vis tiek reikėjo kažkaip motyvuoti, atsirado oficiozinės „žiemos“, „pavasario“, „Margučių dažymo“ šventės; „Žiemos išvijimo“ šventė turėjo pavaduoti Užgavėnes. Tiesa, į tas naujašventes niekas nekreipė jokio dėmesio, traktavo kaip valdžios nuolaidą: Vėlinės tai Vėlinės, Velykos tai Velykos. Papročiai „buvo išviešinti“, apie juos imta rašyti periodikoje. Paradoksaliau, bet vienas dalykas vis dėlto buvo pasiektas – margučiai atskirti nuo Velykų. Papročiai buvo legalizuoti, religinis jų pagrindas – ne.

Tautininkų sukurta „daukantiškai šimoniška“ ideologija, šio amžiaus pirmos pusės produktas, įstrigo ketvirto dešimtmečio lygyje. Ne tik labai dažna šeima, bet ir pogrindininkai šiek tiek perėmė šios ideologijos. Įprastas patrioto atributas – austas rankšluostis su Vyčiu, o po juo – Lietuvos himno tekstas. Gerokai prieš visus atgimimus butuose kabėjo gipsinės medalių kopijos su LDK valdovais, Lietuvos „nuo jūrų iki jūrų“ žemėlapiai. Šapoka ėjo iš rankų į rankas, į Karo muziejų, Čiurlionio galeriją vykta kaip į piligrimystes, atgijo Dariaus ir Girėno kultas. Piligrimysčių objektu tapo ir atstatyta Trakų pilis (žiūrėk nežiūrėjęs: atstatymas – tai fenomenas, tam reikėjo lėšų, ir, maža to, pasiaiškinti Maskvai). Šiandien apie tą atstatymą tylima, tarsi ne Sniečkus, o Maironis ją būtų iš kapų milžinų prikėlęs – nes nėra ką pasakyti. Antanas Sniečkus, nepaisant visko, yra daug arčiau *tautininkiškos* orientacijos, negu atrodo iš pirmo žvilgsnio. Be abejo, Lietuvos nomenklatūra buvo kolaborantai, sąmoningai pasirinkę šį kelią. Tačiau bent kai kurie jų norėjo būti geri šeimnininkai. Suvokdami, kad iš esmės yra stipriai prisidirbę, kaip tikri marksistai jautė kaltę ne Dievui (nors į širdį

neįlįsi, prisiminkime, pvz., Klaipėdos bažnyčios istorija), o istorijai ir tautai. Ir jiems neliko nieko kita kaip šlietis prie tradicijos, prieš kurią protestuodami jie augo, ir modifikuoti jos elementus: daukantinę – šimoninę, ir, paradoksas, smetoninę. Tiesa, Vyčiams neliko vietos, tačiau iki šleikštulio išblizginti dainų ir šokių ansambliai pasiekė apogėjų sovietinėje pagoniškų papročių pritaikymo tradicijoje (prisiminkime jos atgarsį – Brazausko inauguraciją su vos ne ožio aukojimu).

Tikrieji tautininkai nepasidavė: į partijas nestojo, į bažnyčią nėjo, o privačiuose pokalbiuose ar patriotiškuose vakarėliuose plūdo tiek kompartiją, tiek Katalikų Bažnyčią, kuri iš Lietuvos atėmė jos savastį, įmetė Lenkijos glėbin ir niekada nesidomėjo tautos reikalais. Tačiau žmogus turi religinį instinktą – tautininkas irgi. Nuoseklus tautininkas, atmetęs kitas tautas kaip trikdžius, mėginimą veikti okupacinį režimą einant į jo struktūras, t. y. kolaboravimą, kaip nepadorų veiksma (labai vertinga pozicija), katalikybę – kaip tautai pirmą svetimkūnį, negalėjo nepasijusti metafiziškai vienišas. Būta kelių išeičių. Pirmą – sutvarkyti savo santykį su katalikybe, jei ne su institucija, tai su Kristumi, antra – mestis į antroposofiją, trečia – atkreipti dėmesį į pagonybės alternatyvą. Garsusis pogrindžio *Ethos* ir buvo mėginimas suldyti šias tris alternatyvas, tačiau iki *Ethoso* buvo *Romuva*.

Romuvos įvykis buvo beprecedentis. Jo vertinimus atidėkim į šalį, prisiminkim, kad jis, nei tiesiogiai, nei netiesiogiai nesusijęs su 68-ųjų Paryžiumi ar Praha, buvo jiems bendralaikis. Lyg koks dievas, seniai palaidotas, pasiraivė požemiuose, ir tektoniniai judesiai nuvilnijo per visas geležines uždangas. Būtent tokius dalykus turiu omenyje, sakydamas, kad yra procesų, kurie vyksta nekontroliuojamai. Sinchronizacija.

Lietuvoje pamėginta atverti tradicijos duris. Per išgyvenimą, piliakalnių, dainas, pamėginta atverti sieloje dureles. Jos atsivėrė. Tai nebebuvo Vyčio gipso adoracija. Gal patys romuviečiai nesuprato, kas atsitiko, bet jie pajuto, kad kažkas įvyko. Gal net išties jie pažadino piliakalniuose miegančias kariuomenes. Relingas žmogus, kad ir krikščionis, jaučia tą akimirka, kai atsiveria nenusakomybė, religinio potyrio vartai.

Romuviečiams jie irgi atsivėrė.

Pasaulis pasikeitė 1990-aisiais. Bet patirtis liko. Pigu sakyti, kad naujieji pagonybės yra sukrevėjusios sąmonės ar kvošteležė. Ne viskas taip paprasta, – nors tarp jų šarlatanų išpainioję daugiau nei tarp katalikų, bet ne visi jie tokie. Objektyviai žiūrint, pvz., Trinkūno vedama grupė yra religinė bendrija, su visais religijai būdingais atributais. Tik ar tai išties *ta* pagonybė, ar tai senoji religija?

Atsakymas aiškus – ne, *tos* religijos prikelti nebeįmanoma, kaip negalima restauruoti ano meto mentaliteto, socialinių santykių... Jei koks nors senosios tradicijos inkliuzas su gyva žynių tradicija būtų perdavinėtas iš kartos į kartą, galėtume ją pripažinti. Iš kartos į kartą buvo perdavinėjama *etnografinė* tradicija, kaimo papročiai ir šventės, bet tai nebebuvo senoji religija, tai buvo natūraliai susiklosčiusi kaimo gyvensena su ašinėm kalendorinėm šventėm. Be abejo, su ypatinga pasaulėjauta, bet ji bent jau nuo jėzuitų misijų laikų stipriai koreliavo su krikščionybe. Dabar, iš kaimiškos etnografijos atėmę katalikiškus elementus, tariamės aptikę grynąją pagonybę, kas visiškai netiesa.

Masinei kultūrai, suprantama, reikia „kažko tokio“. Etnografija (eiliniam miestiečiui) nuobodi, bet jei jam pasakysi, kad ten esama „amžių išminties“, jis suklys, o jei pasirodys, kad išnyra pagoniškas sluoksnis – išvis susijaudins. Įdomiausia, kad „tikrieji“ pagonybės stengiasi nuo tos popsinės pagonybės atsiriti, o kokias Rasas ima švęsti ant kuo atokesnių piliakalnių.

Mes turėtume identifikuoti „tikrąją pagonybę“ (terminas nei šioks, nei toks, bet „tikroji“ būtų autentiškiausia iš neautentiškų), pirmiausia atskirdami ją nuo masinės kultūros etnografinio-pagoniško popso, kaip ir nuo grupių, kurios remiasi smegenų plovimo metodais (Tamaš grupė). „Tikrieji“ pagonys (tarp jų minėčiau Vilniaus „Romuvą“) iš esmės neužsiima sektoms būdinga plėtros agresija. Veikiau jie primintų antikinius misterinius kultus, siekiančius uždarumo. Ir svarbiausia – jei kai kurių sektų ar pseudopagoniškų grupių įsiurbti žmonės dvasiškai sutraiškomi ir unifikuojami, tai romuviai yra skirtingi, individualūs, jų religingumas sociališkai, emociškai jų neuždaro į getą, neardo psichikos.

Romuvių idėja – žmogaus, jo protėvių, gamtos, Visatos jungtis – skamba naviškai, bet jie geba tai išgyventi, turi talentą ne tik suvokti, ką ir kaip daryti, bet ir svarbiausia – pernelyg apie tai nešnekėti ir nesiaiškinti. Vos ėmus kalbėti, kas yra pagonis ir koks būtų pagoniškas katekizmas, daug kas ima byrėti, aižėti.

Sakraliai iššgyventas žmogaus santykis su aplinka ir tradicija – jei gerai suprantu, romuvių šventybiško išgyvenimo ašis – yra natūralus, prigimtinis, tik civilizacijos užgožtas. Romuviai neatmeta transcendentinio Dievo idėjos, kaip neatmeta jos ir zenbudizmas, tiesiog jų dėmesys krypsta į kitus dalykus – į Kosmoso ir istorijos šventybiškumo išgyvenimą.

Romuviai – tai išš dalies Lietuvos zenbudistai, o zenbudizmas, kaip ir šventybiškas gamtos iššgyvenimas, nekludo kitokiam religingumui.

Lietuviškos krikščionybės požiūriu pagonybė, ypač neaišku iš kur išdygusi restauruota pagonybė, sutampa su sąmoningu Kristaus atsižadėjimu, bet romuviai apie tai net nešneka. Jie įsižiūrėję į kitą sakralybės aspektą, kuris galėtų būti nesvetimas ir, pvz., šv. Pranciškaus tradicijai. Romuvis gal gali būti net katalikas, bet kiti romuviai to neims domėn. Lietuvoje iš esmės bręsta japoniška situacija. Krikščionybė ir protėvių tradicijos šintoistinė taša joje gali sugyventi – net su tam tikra tylija tolerancija.

Senosios religijos atkūrimas neįmanomas, tačiau įmanoma, pasirėmus ypatingais šventybiškais išgyvenimais, atkurti (sukurti?) tam tikrą laikyseną, sielos nuotaiką – religinį atsivėrimą aplinkai. Tai nebūtų nei pagoniška, nei krikščioniška, tai universalu. Šis atsivėrimas gali būti išgyvenamas, jis realus. Universumo ir asmens jungtis nėra pagoniška, ji natūrali, prigimtinė, nors civilizuotam žmogui išties gali pasirodyti netikėta, stebuklinga. Civilizuotam, sekuliarizuotam žmogui, neturinčiam religinių potyrių, šis šventybiškas išgyvenimas pasirodo kaip didinga šventybės forma, užgožianti kitas tradicines religingumo formas, lygiai kaip ir transcendentinę perspektyvą, asmeninį Dievą. Bet tai sekuliaraus žmogaus bėda, o ne krikščionybės neigimas. Ši šventybės forma – XXI a. žmogaus *pilno* religingumo dėmuo, iš esmės neprieštaraujantis jokios religijos mokymui. Kartais krikščioniui jis atrodo svetimas. Bet neišplėtotas ar net svetimas – nebūtinai visada priešiškiška.

